

Nederland in het interbellum (Van Meerten en Van der Wee), bankier J. M. Kingma en bankconcentratie, 1906-1922 (Van der Werf).

Een opgave van promoties bij en een bibliografie van De Vries completeren de bundel.

L. Noordegraaf

O. S. Knottnerus, e. a., ed., *Rondom Eems en Dollard. Historische verkenningen in het grensgebied van Noordoost-Nederland en Noordwest-Duitsland. Rundum Ems und Dollart. Historische Erkundungen im Grenzgebiet der Nordostniederlande und Nordwestdeutschlands* (Uitgave ter gelegenheid van het vijftien-jarig bestaan van de Eems Dollard Regio en het Vierde Keuningcongres, welke gehouden is te Papenburg op 30 oktober 1992; Groningen: Regio PROjekt, Leer: Schuster Verlag, 1992, 536 blz., f59,95, DM59,85, ISBN 90 5028 026 9, ISBN 3 7963 0306 4).

De gedachte dat bij het vervagen van de landsgrenzen regio's weer meer op de voorgrond treden en dus interregionale samenwerking ook op historisch terrein toekomst heeft, vormde de achtergrond voor deze bundel, die dan ook in het 'Jaar van Europa' verscheen. Historici van verschillend pluimage hebben een bijdrage geleverd aan dit boek over het perifere Duits-Nederlandse grensgebied rond de monding van de rivier de Eems, de Nederlandse provincies Groningen en Drenthe en het Duitse Ostfriesland en Emsland.

De 30 stukken in deze bundel tonen de lezer een breed panorama dat aan de ene zijde de ontstaansgeschiedenis van de verschillende landschappen, dorpen, gehuchten, vestingen, kerken, steenhuizen en boerderijtypen, de door de regio's voortgebrachte geschiedschrijvers portretteert en aan de andere zijde, op modern-historische wijze, sociale, culturele, politieke en economische aspecten en ontwikkelingen belicht. De meeste bijdragen in deze heterogene bundel zijn van niveau. De redactie heeft aan weerszijden van de grens specialisten de ruimte gegeven om over hun regio te schrijven. Maar in dit opzicht onderscheidt de bundel zich nog niet werkelijk van een willekeurige verzameling regionale geschiedenissen. Dat doet ze wel wanneer de ontwikkelingen in beide regio's comparatief worden geanalyseerd en dat gebeurt in heel wat bijdragen.

De bundel opent in dit opzicht veelbelovend. De uitgebreide inleiding die O. Knottnerus schreef, geeft in grote trekken, vergelijkenderwijs, de stand van het onderzoek naar de regio's weer. Knottnerus confronteert daarbij de houdbaarheid van de oudere tradities van regionaal onderzoek met recente kennis over de sociaal-economische dynamiek in dit gebied. Een meer traditioneel historiografisch essay is de fraaie bijdrage van A. J. Rinzema over de Groninger en Oostfrieze kroniek- en geschiedschrijvers vóór 1600. Hij beschrijft vooral de beeldvorming over en weer en daarbij het ontstaan en verval van een grootfrieze gedachte. Groninger bannelingen en de van oorsprong Oostfrieze Ubbo Emmius speelden een belangrijke positieve rol wanneer het gaat om verbreding en nauwkeurigheid van het beeld dat men zich van de bewoners aan de overzijde van de Eems vormde.

Het comparatieve karakter valt vooral op in de bijdragen van M. Smid en H. J. Oldenhof over religieuze ontwikkelingen, H. Niebaum en J. van der Kooi over taalontwikkeling en de bijdrage van M. Schroor over divergentie en convergentie in de economische en sociale dynamiek. De synthese van Schroor wordt in een aantal andere artikelen nader uitgewerkt. Zo gaat M. Gerding nader in op de betekenis van de vervening en turfschipperij voor het gebied, L. Leemhuis behandelt de agrarische ontwikkelingen en P. Boekholt en F. Bölsker-Schlicht en R. Ebeling bespreken ieder aspecten van de bevolkingsbewegingen tussen de regio's en A. Galema en A.

Holtman verklaren de verschillende ontwikkelingen in het migratiepatroon naar de Verenigde Staten. Dit is boeiende lectuur en een bijdrage tot vergelijkende regionale geschiedschrijving.

Dat historische verklaringen door vergelijkingen met andere regio's aan overtuigingskracht kunnen winnen blijkt bijvoorbeeld fraai in de beschrijving van de sociaal-religieuze ontwikkelingen sinds het midden van de zestiende eeuw. Het relatieve succes van reformatie en contra-reformatie, het piëtisme en de afscheiding wordt hierin niet alleen verbonden met de verschillen in het institutionele kader, maar ook met de sociale opbouw van de kerkgemeenschappen in de regio's. Een ander voorbeeld vormen de analyses van de ontwikkeling van streektaalen en volksverhalen. Hierbij blijkt duidelijk de aanwezigheid van een culturele noord-zuid grens langs het gebied. De oriëntatie was tot begin van de twintigste eeuw meer op de kust, meer oost-west, dan op het zuiden gericht. Dat wil zeggen staatsgrens overschrijdend bestond er meer culturele eenheid dan binnen de eigen staat naar het zuiden toe.

In de overige, korte en langere bijdragen wordt het gewicht van de regionale afbakening verder afgezet tegen de betekenis van de nationale grens, die in dit gebied, zo wordt betoogd, één van de oudste van Europa is. In deze bijdragen staan vooral de geologische, politieke, religieuze en institutionele ontwikkelingen van de regio's centraal.

De bijdragen zijn in het Nederlands of in het Duits en hebben telkens een korte samenvatting in de andere taal.

M. Duijvendak

J. H. Hofenk de Graaff, *Geschiedenis van de textieltechniek. Lakennijverheid, sitsen, zijdeïndustrie* (Amsterdam: Centraal laboratorium voor onderzoek van voorwerpen van kunst en wetenschap, 1992, 240 blz., f39,50, ISBN 90 72905 19 9).

'Een drieluik' is de ondertitel van het hier te bespreken boek. Drie zeer verschillende takken van textielnijverheid worden hierin behandeld, uit drie verschillende perioden en plaatsen. In het eerste luik komt de lakennijverheid in 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw aan de orde met als ondertitel: techniek en organisatie. Het tweede luik beschrijft de techniek van de Indiase sitsen en de Europese navolgingen in de zeventiende en achttiende eeuw.

Het derde en laatste luik gaat over de techniek van de zijderederij en -ververij in Amsterdam in de zeventiende eeuw. De bindende factor tussen de drie luiken is het woord techniek. Hoewel de technische verhandelingen soms uitgebreid zijn omgeven door historische en organisatorische verhandelingen vormt dit toch uitgangspunt en aanleiding voor dit boek.

Het eerste hoofdstuk 'Lakennijverheid in 's-Hertogenbosch' geeft een overzichtelijk beeld van de verschillende bewerkingen van de wol en de organisatie daarachter. In de inleiding vermeldt de schrijfster een schilderij uit 1760 (nu in het Centraal Museum te Utrecht) waarop zestien verschillende handelingen zijn te zien. Helaas wordt dit schilderij niet afgebeeld. In de beschrijving van deze deelbewerkingen wordt de lakennijverheid in 's-Hertogenbosch vergeleken met belangrijke lakensteden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, bijvoorbeeld Leiden en Leuven. Dit is ook van belang voor de tweede vraag die de schrijfster stelt: bestaan er verschillen tussen het productieproces in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden en bij welke hoort dan 's-Hertogenbosch? Deze stad ligt namelijk op de grens van de twee. Om de vraag te beantwoorden worden de techniek en de verschillende productieprocessen ontrafeld en vergeleken met de beschikbare informatie uit andere lakensteden. Het belangrijkste bronnenmateriaal wordt gevormd door de keuren van de gilden en de ordonnanties van de stad. De conclusie is dat 's-Hertogenbosch niet goed te vergelijken is met 'echte' lakensteden als Leiden en Leuven.